

Ю. З. Драчук, д-р екон. наук, с. н. с.; Л. М. Рассуждай, канд. екон. наук, с. н. с.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ Й ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ

Розглянуто функції управління розвитком галузі, основні засади її інноваційної політики та концептуальні положення щодо формування стратегії науково-технічного та інноваційного розвитку вітчизняної вугільної промисловості. Акцентовано увагу на врахуванні нагальної потреби в реформуванні відносин власності з метою залучення приватного (колективного) капіталу в діяльність якомога більшої кількості суб'єктів вугільної галузі.

Вступ

У забезпеченні соціально-економічного розвитку країни вагому роль відіграє інноваційно-інвестиційна діяльність, постійне вкладення коштів в економіку, створення і модернізацію основних фондів усіх галузей господарства, їх технічне переозброєння, розробка нової техніки і впровадження новітніх технологій. Для будь-якого підприємства, в тому числі й вугільного, інноваційний розвиток полягає у підвищенні ефективності виробництва, активізації процесів розробки, впровадження і широкого розповсюдження прогресивних нововведень.

На цей час виконано численні наукові дослідження, підготовлено нормативно-методичні рекомендації щодо реформування та здійснення інноваційних процесів у вугільній промисловості, зокрема: фінансування й економічного стимулювання науково-технічного розвитку галузі; методів оцінки ефективності науково-технічних заходів; формування й реалізації інноваційних програм різного рівня; державної підтримки технічного переоснащення вугледобувних підприємств; аналізу й розвитку інфраструктури галузі. В той же час проведені дослідження показали, що для здійснення інноваційних процесів, реформування та структурних перетворень у вугільній галузі необхідні довгострокові орієнтири, визначені пріоритетні напрями, стратегії їх здійснення, що потребує продовження та поглиблення попередніх наукових розробок.

Метою роботи є визначення головних цілей, пріоритетів та основних концептуальних положень щодо формування стратегії науково-технічного та інноваційного розвитку вітчизняної вугільної промисловості.

Згідно з метою задачами дослідження є:

- визначення головних цілей науково-технічного та інноваційного розвитку вітчизняної вугільної промисловості, які ґрунтуються на розгляді сучасного стану вугільної промисловості;
- визначення техніко-технологічного рівня вітчизняних вугледобувних підприємств у порівнянні із зарубіжними аналогами, чинної нормативно-правової бази та практики її застосування у вугільній галузі;
- обґрунтування концептуальних положень стратегії науково-технічного та інноваційного розвитку національної вугільної промисловості з урахуванням існуючих форм і функцій управління стратегічним та інноваційним розвитком галузі, необхідності формування довгострокових інноваційних програм.

Основний текст

З аналізу стану вугільної промисловості, наведеному у таблиці, випливає, що за останні 10 років основні техніко-економічні показники змінилися не набагато, крім навантаження на вибій та продуктивність праці. Хоча за 2010 рік видобуто 75,2 млн тонн вугілля, що на 4,1 % більше показника 2009 року, а всі вугледобувні підприємства України провели 514,4 км розкривних та підготовчих гірничих виробок, що на 29 км більше показника 2009 року і на вугільних підприємствах, підпорядкованих Міністерству енергетики та вугільної промисловості, сталося на 419 аварійних випадків менше, ніж у 2009 році, це свідчить, мабуть, тільки про початок виходу з кризи, а не про суттєві зрушення у вугільній галузі.

Переважна більшість шахт в галузі є збитковими. Через брак коштів на переоснащення призупинено впровадження нової техніки та недостатньо ефективно використовуються очисні комплекси і прохідницькі комбайни нового технічного рівня. Із загальної кількості вибоїв у 2009 році лише 71 % оснащено механізованими комплексами, з них тільки 37 % мають комплекси нового технічного рівня, причому навіть в них навантаження на очисний вибій значно нижче, ніж у розвинених вугледобувних країнах. Реконструкція діючих шахт здійснюється вкрай незадовільно. За останні 20 років реконструйовано тільки 7 шахт, практично не ведеться нове будівництво.

Показники роботи вугільної промисловості України за 2001–2010 роки

Роки	Видобуток вугілля, млн т	Обсяг проведених підготовчих виробок, км	Середньодіюча кількість очисних вибоїв		Середньодобове навантаження на вибій, т		Зольність видобутого вугілля, %	Продуктивність праці робітника з видобутку, т/міс.
			усього	у тому числі КМВ	усього	у тому числі КМВ		
2001	83,4	691,8	467	271	448	687	37,2	25,4
2002	78,6	615,2	414	250	486	728	38,0	26,2
2003	76,3	590,2	379	234	518	763	38,3	26,8
2004	76,7	563,9	358	230	546	790	38,5	27,9
2005	73,2	532,2	335	209	567	837	38,1	27,6
2006	80,2	521,9	311	199	612	894	38,0	28,5
2007	75,5	538,9	295	203	590	859	38,8	28,2
2008	77,8	534,1	283	196	636	902	39,4	29,5
2009	72,3	485,4	263	188	645	848	39,0	28,0
2010	75,2	514,4	255	183	664	874	40,5	28,3

Примітка. Використані дані ДП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр» та сайту МВІП України [1, 2].

Для вирішення питань щодо підвищення обсягу видобутку вугілля необхідна відповідна державна підтримка. І хоча державна підтримка галузі в останні роки зростала (з 1144,3 млн грн у 2001 році до 6580,0 млн грн у 2009 році), в цілому її недостатньо, особливо враховуючи зростання цін на устаткування.

З метою забезпечення сталої роботи вугледобувних підприємств в галузі здійснюється робота із залучення додаткових коштів шляхом впровадження таких механізмів:

- державно-приватного партнерства як основного механізму залучення інвестицій, який обов'язково передбачає захист інтересів інвестора, трудових колективів та держави;
- створення Фонду учасників оптового ринку вугільної продукції України;
- фінансового лізингу (на підставі проведених тендерних торгів).

Крім того, у ході державного візиту Президента України В. Ф. Януковича до Китаю у вересні 2010 року було підписано Рамкову угоду з фінансового співробітництва між Міністерством вугільної промисловості України та Державним банком розвитку Китайської Народної Республіки, у положеннях якої зафіксовано готовність китайської сторони виділити 1 млрд 30 млн дол. США для реалізації спільних інвестиційних проектів [3].

Досягнення кардинального відновлення фізично зношених і морально застарілих основних фондів, технічного переозброєння вугільної промисловості, реструктуризації шахтного фонду передбачено відповідними урядовими актами [4–6], зокрема, Енергетичною стратегією України до 2030 р. та проектом Державної цільової економічної програми «Українське вугілля» на 2010–2015 рр., за якими потрібно здійснити технічне переоснащення перспективних шахт новим високопродуктивним і надійним устаткуванням, ресурс якого у 2–3 рази має перевищувати нинішній.

Аналіз сучасного стану вугільної промисловості України, техніко-технологічного рівня її підприємств дає підстави вважати, що головними пріоритетами науково-технічного розвитку вугільної промисловості є:

- технічне переоснащення вугледобувного виробництва, включаючи забезпечення розвитку технології підземного вуглевидобування з переважним використанням у довгих очисних

вибоях механізованих комплексів нового технічного рівня, а також короткозабійної техніки із застосуванням комбайнів безперервної дії та самохідних засобів транспортування вугілля, технічне забезпечення промислової утилізації шахтного метану;

- розробка й впровадження системи заходів щодо підвищення якості вугільної продукції (збільшення обсягів збагачення вугілля, розробка й провадження державних стандартів за видами споживання вугілля, організація сертифікації продукції, впровадження на підприємствах міжнародної системи забезпечення якості ISO 9000, контролю і моніторингу стану якості вугілля, що видобувається й відвантажується);

- розробка нових технологій і устаткування для ефективної дегазації вугільних пластів;
- розробка й реалізація програми створення конкурентоспроможної вітчизняної гірничодобувної техніки тощо.

Пріоритетні шляхи інноваційного розвитку вугільної галузі з урахуванням існуючого браку коштів в найближчі 10 років було підтверджено експертним опитуванням. Це: технічне переоснащення з приростом видобутку й збільшенням виробничої потужності (51 %), технічне переоснащення активного виробничого апарату з приростом видобутку в межах проектною виробничою потужністю шахти (26 %) або орієнтація на капітальну реконструкцію шахт чи будівництво нових (23 %).

Всі три пріоритети, на думку експертів, є вкрай актуальними і можуть розглядатися як окремо, так і в сукупності, одночасно. Все залежить від того, яке місце займає програма науково-технічного розвитку вугледобувного виробництва в ієрархічному рівні управління галуззю. Якщо мова йде про вугледобувне підприємство або окрему шахту, яка входить до його складу, пріоритетними є технічне переоснащення активного виробничого апарату, який забезпечує приріст видобутку вугілля в межах проектною виробничою потужністю шахти або технічне переоснащення з приростом видобутку і збільшенням виробничої потужності. З метою підтримання належного рівня ефективності виробництва, технічне переоснащення активного виробничого апарату шахт із приростом видобутку в межах проектною потужності повинно відбуватися на постійній основі. Формуючи програми галузевого рівня, необхідно мати на увазі одночасно усі пріоритети, і у певних пропорціях, що за врахування реальних інвестиційних можливостей для реалізації кожного з них у ближній, середньостроковій і далекій перспективі, вони будуть забезпечувати виконання поставлених перед галуззю цілей: збільшення обсягів видобутку вугілля; покращання його якості; підвищення ефективності роботи та конкурентоспроможності вугільних підприємств.

З метою інноваційного розвитку вугледобувних підприємств доцільним є створення системи економічних стимулів. Для цього необхідно стабілізувати фінансовий стан підприємств вугільної галузі шляхом здійснення реструктуризації кредиторської заборгованості до бюджетів і позабюджетних фондів із збільшенням терміну погашення заборгованості, списанням пені, а також частковим або цілковитим відшкодуванням з бюджетних коштів відсотків, що виплачуються за банківськими кредитами.

Дослідження вітчизняних учених-економістів свідчать, що державне регулювання інноваційної діяльності доцільне і вкрай необхідне, бо держава має виконувати функції регулятора і стимулятора інноваційної діяльності, що досягається за допомогою прямих і непрямих методів регулювання. У вітчизняній вугільній промисловості державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється згідно із законами України «Про інноваційну діяльність» [7] та «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [8] шляхом:

- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;

- формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;

- створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

- захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

- фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;

- стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

- встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

— підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Сьогодні гостро стоїть питання про інноваційний розвиток вугільної галузі на довгострокову перспективу. В Інституті економіки промисловості НАН України в цьому плані розроблено відповідні напрямки і підходи, що вимагають не поспішних рішень, а зосередження для їхньої реалізації значних інтелектуальних, трудових і фінансових ресурсів.

Інноваційна діяльність у вугільній галузі спрямовується, насамперед, на створення економічних умов для розвитку вугледобувних підприємств, оздоровлення фінансового стану, оснащення шахт технікою нового покоління із застосуванням прогресивних технологій.

Роль держави у регулюванні інноваційного процесу полягає у такому:

- використанні різних джерел фінансування для технічного переоснащення вугільних виробництв;
- вирішенні стратегічних завдань розвитку галузі;
- створенні та використанні ринкових механізмів в інноваційному процесі розвитку вугільної промисловості.

Успішна реалізація таких підходів пов'язана з необхідністю прискорення процесу створення сучасної нормативно-законодавчої бази, податкової, тарифної та цінової політики, організаційного і ресурсного забезпечення приватизаційних процесів, створення ринкових умов конкуренції і якісного інформаційного забезпечення, залучення недержавних інвестицій тощо.

Під час визначення механізмів державного регулювання інноваційного розвитку у вугільній галузі необхідно враховувати:

- вплив природних та індустріальних чинників на основні фонди підприємств [9];
- інноваційну мотивацію та її дію в економічних умовах України [10].

Мотиваційний механізм розповсюдження нововведень для умов вугільної галузі має певну специфіку, що визначається дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Більшість суб'єктів господарювання ще не зацікавлені вкладати гроші в нововведення, а спрямовують свої загалом обмежені інвестиційні ресурси, в основному, на підтримку старої технологічної бази.

До сучасних підходів здійснення інноваційного розвитку галузі можна віднести:

1. Забезпечення активнішого впливу держави на інноваційні процеси. Прикладом може бути технічне переоснащення шахт, що провадилося з 2003—2004 рр., коли для придбання нової техніки шахтам державної власності виділялися необхідні кошти з держбюджету.

2. Застосування, з урахуванням зарубіжного досвіду венчурного фінансування, інновацій шляхом створення венчурних фондів. Для правового забезпечення цього механізму готується до затвердження Закон України «Про венчурне інвестування інноваційної діяльності», проект якого розроблено в Інституті економіки промисловості НАН України. Також одним із джерел залучення інвестицій у вугільну промисловість та інструментом прискорення її інноваційного розвитку може стати лізинг, завдяки різноманітності форм якого підприємства можуть обирати для себе найприйнятніший варіант фінансування освоєння технічних або технологічних інновацій.

3. Удосконалення організаційної структури галузі, яка на цей час не забезпечує досягнення максимальних господарських результатів через те, що шахта як основна ланка виробництва не є самостійним господарюючим суб'єктом. Через це шахти не мають достатнього інвестиційного потенціалу для технічного переоснащення та капітального будівництва.

4. Постійне навчання персоналу з питань пошуку нових ідей, проведення досліджень, швидкого впровадження нових технологій.

5. Використання економічних інструментів забезпечення:

- галузі — сучасною інформаційною інфраструктурою. Можливим кроком для цього має бути збільшення витрат на впровадження нових інформаційних технологій та переоснащення підприємств сучасними інформаційними технологіями;

- виробництва — потужними науковими розробками сучасного рівня. Для цього потрібно збільшити фінансування науки (включаючи залучення приватного капіталу, грантів тощо), використовувати оподаткування підприємств за зменшеними ставками, якщо на них створюються науково-технічні підрозділи та проводяться дослідження (за умов покращання показників роботи);

- підприємств — у висококваліфікованих кадрах на основі відродження системи професійної підготовки.

Активізації інноваційної діяльності у вугільній галузі може сприяти застосування розробленої в Інституті економіки промисловості НАН України методики системи зворотного фінансування науково-технічних розробок і створення фондів ризикового (венчурного) капіталу як найадекватніших специфіці інноваційного підприємництва [11].

Для дослідження стану інноваційного розвитку галузі, аналізу, прогнозу та прийняття відповідних управлінських рішень пропонується система моніторингу, як це визначено в Законі України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності» та за даними досліджень [12, 13]. Відмінність моніторингу від стандартної статистичної технології полягає в цільовому характері спостереження з орієнтацією на виявлення змін, можливостей виникнення негативних ризикових ситуацій. Моніторинг включає в сферу спостереження не лише якісні, а також і кількісні дані, здійснює інтегроване врахування інформації.

Створення системи моніторингу інноваційного розвитку у вугільній галузі доцільно на базі одного з підрозділів системи управління вищого рівня або спеціальної організації. При цьому необхідно визначення складу та навчання спеціалістів, які будуть відповідати за проведення моніторингу, ознайомлення з методологією та методиками аналізу інформації, що надходить до системи.

В організації виконання інноваційної програми важливим є оперативний і систематичний контроль, що стосується, в основному, організаційної і технічної сторін проведених заходів програми. Оперативний організаційно-технічний контроль за ходом виконання найважливіших заходів програми — це система безперервного спостереження. Найкраще така система може бути забезпечена шляхом створення служби менеджменту з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки й оперативного зв'язку. Систематичний контроль економічних результатів може здійснюватися через триваліші інтервали часу: рідше — після завершення кварталу або півріччя, але обов'язково — за підсумками року.

Створення відповідних баз даних і включення їх до єдиної бази даних управління шахтою або навіть групою шахт дозволить істотно розширити коло задач інноваційного менеджменту. Серед них у перспективі можуть бути обліково-розрахункові операції з оцінки витрат і ефекту, інвестиційного забезпечення робіт, стимулювання НТП, складання необхідної звітності та низка інших.

Довгострокова програма як елемент управління інноваційними процесами є частиною загальної інноваційної політики галузі або підприємств. Вирішення завдань інноваційної політики носить стратегічний характер, базується на відповідних принципах і втілюється у планах і програмах. Завдяки оптимальній взаємодії елементів інноваційної політики створюються умови для обґрунтованого прийняття та оперативної реалізації інноваційних рішень на підприємствах. Структурою програми передбачено доповнення й коригування за результатами реалізації системи заходів із залученням фахівців виробництва й сфери науки. Особливо це стосується тих заходів, що пов'язані з підтримкою інноваційної діяльності і передачею результатів наукових досліджень у промислове виробництво.

Стратегічні цілі розвитку галузі в сучасний період визначено в Концепції реформування вугільної галузі України [5], Концепції інноваційного розвитку вугільної промисловості України [14].

Формуючи стратегію розвитку вугільної промисловості, слід врахувати нагальну потребу в реформуванні відносин власності з метою залучення приватного (колективного) капіталу у діяльність якомога більшої кількості суб'єктів вугільної галузі.

З позицій привабливості шахт для приватизації або інвестування діючий шахтний фонд розподіляється на декілька груп. Критерієм формування однорідних груп вугільних підприємств є їх доходність за певний проміжок часу, не менший терміну окупності капітальних вкладень, що дозволяє об'єктивно диференціювати діючі вугільні підприємства, оцінюючи їх ринкову вартість.

З метою зниження навантаження на державний бюджет доцільне використання економічних механізмів й стимулів приватно-державного партнерства у формі лізингу, концесій, проектного фінансування, а також створення правового забезпечення їх застосування у виді ефективної системи гарантій і страхування інвестиційних ринків, стабільних на період дії проектів, податкових умов.

Довгострокова дійова стратегія реформування й розвитку вугільної промисловості має бути динамічною, щорічно аналізуватися й коригуватися.

Висновки

Головними пріоритетами науково-технічного розвитку вугільної промисловості є: технічне переоснащення вугледобувного виробництва, розробка й впровадження системи заходів щодо підвищення якості вугільної продукції, розробка нових технологій і устаткування для ефективно дегазації вугільних пластів, розробка й реалізація програми створення конкурентоспроможної вітчизняної гірничодобувної техніки.

За будь-якого варіанту розвитку економіки в ринкових умовах ступінь інноваційної активності, як свідчить світовий досвід, визначається заходами, що проводяться державою, з регулювання інноваційної сфери, спрямованими на посилення мотивів і стимулів здійснення інноваційної діяльності. Для вугільної галузі — це комплекс системних заходів, що потребують залучення науки, виробництва та управлінських державних структур.

Необхідність і можливість підтримки й розвитку вугільного виробництва в Україні зумовлено: великими природними запасами вугілля усіх марок, обмеженими власними запасами нафти і газу й високими затратами на імпорт цих енергоносіїв, неможливістю або складністю переорієнтації в недалекій перспективі на нетрадиційні джерела енергії та соціальними проблемами шахтарських міст і їхнього населення.

Формуючи стратегію розвитку вугільної промисловості, слід врахувати нагальну потребу в реформуванні відносин власності з метою залучення приватного (колективного) капіталу в діяльність якомога більшої кількості суб'єктів вугільної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України за грудень та 2010 рік [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. — Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua>.
2. Експерти оцінили перспективи сланцевого газу в Україні [Електронний ресурс] // УКРАЇНСЬКА ENERGETИКА — Режим доступу : <http://ua-energy.org/post/2195>.
3. Інформаційно-аналітичні матеріали про розвиток вугільної промисловості України за 2010 рік (за фактичними даними) [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. — Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua>.
4. Енергетична стратегія України на період до 2030 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145-р. [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
5. Концепція реформування вугільної галузі: Схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 14 травня 2008 року № 737-р // Офіційний вісник України. — 2008. — № 47. — 1244 с.
6. Державна цільова економічна програма «Українське вугілля» на 2010—2015 роки (проект) / Міністерство вугільної промисловості України. — 6 серпня 2010 р.
7. Закон України від 4 липня № 40-IV «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 36. — 266 с.
8. Закон України від 16 січня 2003 р. № 433-IV «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» // Офіційний вісник України. — 2002. — № 31. — Ст. 27.
9. Залознова Ю. С. Вплив природних та індустріальних чинників на основні фонди підприємств гірничо-металургійної галузі / Ю. С. Залознова, С. В. Дзюба // Економічний Вісник Національного гірничого університету. — 2005. — № 1. — С. 52—59.
10. Пилипенко Ю. І. Механізми інноваційної мотивації та їх специфіка в умовах України / Ю. І. Пилипенко // Економічний Вісник Національного гірничого університету. — 2003. — № 1. — С. 16—20.
11. Финансирование и экономическое стимулирование научно-технического развития угольной промышленности Украины: теория и практика : моногр. / А. И. Кабанов, Л. Л. Стариченко, Е. С. Чуприна и др. — Донецк : ИЭП НАН Украины, 2002. — 244 с.
12. Коберник В. В. Процес керування вугільним підприємством в інвестиційному аспекті / В. В. Коберник // Стратегические вопросы мировой науки-2007 : матер. II Междун. науч.-практ. конф. — Т. 4. Экономические науки. — Днепропетровськ, 2007. — С. 87—89.
13. Рассуждай Л. М. Фінансово-організаційний механізм інноваційного розвитку вугільної промисловості / Л. М. Рассуждай, В. В. Коберник // Фінансовий механізм державного управління економікою України : зб. наук. пр. ДонДУУ. — Т. VIII, вип. 77, сер. : Державне управління. — Донецьк : ДонДУУ, 2007. — С. 117—126.
14. Концепція інноваційного розвитку вугільної промисловості України / О. І. Амоша, А. І. Кабанов, В. Є. Нейенбург та ін. — Донецьк : ІЕП НАН України, 2005. — 57 с.

Рекомендована кафедрою фінансів

Стаття надійшла до редакції 11.09.12
Рекомендована до друку 3.10.12

Драчук Юрій Захарович — провідний науковий співробітник, **Рассуждай Людмила Миколаївна** — провідний науковий співробітник.

Інститут економіки промисловості НАН України, Київ